

ДИМИТЪР ДИМОВ — ГОДИНИ НА УЧЕНИЕ (Начално образование, прогимназия и гимназия)

Екатерина Иванова

Димитър Димов е роден в Ловеч. Но той е едва на година и половина, когато семейството му напуска града¹ и нищо по-нататък в неговия житейски път не го свързва с родното му място. Люлка на детството му стават Дупница (сега Ст. Димитров) и Дупнишкият край, където се корени родът на неговата майка. Тук за пръв път той прекрочва и прага на родното училище. В първо, второ и трето отделение Димов учи в т. нар. дядо Андоново училище. То се помещавало в богатата за времето къща на дядо Андон, която заемала средата на площадчето пред сегашната сграда на противопожарната охрана и се намирала недалеч от жилището на Харизанови.² В много добре уредения и опасан с висока ограда двор-градина растели редки сортове овощни дървета — дядо Андон бил възпитаник на Садовското училище.

Оскъдни са конкретните данни, с които разполагаме за ранното детство на писателя. Но те все пак са в състояние да очертаят духовната атмосфера, в която започва изграждането на неговата личност и която съпътствува целия по-нататъшен живот на човека и твореца Димитър Димов.

Първият учител на бъдещия писател е Димитър Павлов. Неговата колежка Елена Коларова разказва: „Димитър Димов беше кротко, възпитано и културно дете. За него Д. Павлов казваше, че е много силен ученик и ако има възможност, и седем би му писал.“ Това изявление едва ли е направено под влияние на признанието, с което днес се ползува Димитър Димов. Отглеждан в културно и амбициозно семейство, малкият Мишо не може да не е правел впечатление в детската среда на работническия градец. В същност своето детство тук той прекарва твърде самотно, с малко лични по-близки познания и почти лишен от колективни момчешки игри и буйства. Поставен в такава изолация и естествено, и принудително — по силата на своя социален произход и възпитание, по волята на една зорко бдяща над здравето, живота и духовното му развитие майка, поради вътрешни импулси и влечения, крехка физика и лошо зрение — Димитър Димов отрано се сродява с книгата, създава си свой собствен духовен свят, в който неусетно кляти първите стремежи и амбиции. Тази ранна зрелост влиза в конфликт с влеченията на детството и пречатства неговото пълно и дълбоко изживяване. И това е може би едно от първите стълкновения в неговия вътрешен мир, който ще става все повече и повече арена на противоречия, сблъсъци и конфликти.

¹ В ж. Е. к. И в а н о в а. Димитър Димов в неговата семейна среда. — Септември, 1973, кн. 12.

² В Дупница семейството на Р. Генев, в което расте момчето, живее в бащината къща на майката В. Харизанова на ул. „Полицейска“ (сега „Хр. Ботев“) в махалата „Бешикът“.

През 1919 г. семейството на Димитър Димов се премества в София и Мишо постъпва в четвърто отделение на Народно основно училище „Васил Евстатиенв Априлов“ с първоначален и прогимназиален курс (сега 38-о основно у-ще „В. Е. Априлов“ на ул. „Шипка“ № 40). Учебната година е току-що започнала. Първата среща на класа на учителя Вл. Алексиев с „новия ученик“ е описана от Добромир Чилингиров в неговите спомени за Димитър Димов.³ Запазено е свидетелството на Димов за завършено първоначално образование под № 201 от 27 юни 1920 г. с отличен успех и примерно поведение.

В прогимназията Димов не е изпъквал като отличник. В удостоверението му за завършен прогимназиален курс № 1222 от 8 юли 1923 г. е вписан общ успех много добър 5^{2/5}.⁴ Обяснението на този факт трябва да се търси в две посоки — особеностите на училището и на ученика. Десета народна прогимназия „В. Е. Априлов“ в София е солидно учебно заведение с добре подготвен и взискателен преподавателски кадър. Що се касае до ученика, той вече е успял да си създаде твърде широки за своята възраст интереси, придобил е и навици да ги задоволява самостоятелно. Изиграли са своята роля и някои особености на физиката му, както и своеобразният му характер.

Съучениците на Димов от този период го рисуват като некрасиво късогледо момче, което пише като че ли с носа си. Кротък и тих, скромнен, дори стеснителен, той трудно създава контакти с другарите си и почти не играе с тях. Лудориите не му са присъщи.⁵ Има добро възпитание, но не привлича вниманието на околните, защото прекарва уединен в себе си, вгълбен в нещо свое. Не блести със знания, но е умен, ученолюбив, сериозен и съсредоточен. В разговор е приятен и поражда симпатии. При по-близък допир е сърдечен и отзивчив. По-наблюдателните го представят като особено дете, което се различава от другите и по външност, и по душевен мир. Главата му е малко ъгловата, има интелектуално чело, синьозелени воднисти очи, умен поглед. Изглежда по-голям за годините си. При пръв контакт е срамежлив, мълчалив и необщителен. Но ако се сближиш с него, проявява весел и открит характер, голяма жизненост, буен темперамент. Може да бъде много добър приятел. Когато го извикват на черната дъска, в първия момент показва неловкост, после се овладява и проявява умение да мисли задълбочено. Училищната му чанта е винаги претъпкана с дебели книги. В годините на прогимназията Димов другарува с Б. Койчев, Д. Чилингиров и няколко други момчета, чиито интереси и занимания не съответствуват на възрастта им. Още тогава прави впечатление с увлеченията си предимно към химията и в по-малка степен към физиката и биологията.

През учебната 1923—1924 г. Димитър Димов постъпва в реалния отдел на Първа мъжка софийска гимназия, която се помещавала в четири сгради: на ул. „Врабча“ (сега „Я. Забунов“ № 5 а, б), на ул. „Ст. планина“ № 5, б и в двете построй-

³ Вж. Д. Талев, Св. Минков, Д. Димов в спомените на съвременниците си. С., 1973, с. 531.

⁴ Системата, по която е оценяван Димитър Димов в прогимназията и в гимназията, е шестобална.

⁵ Но в документацията на някогашната прогимназия „В. Е. Априлов“ открихме данни за една любопитна проява на Д. Димов. С протокол № 18 от 1. III. 1923 г. той е наказан да бъде съветван от директора „насаме“ във връзка с разследвана случка от специално назначена комисия. Касае се за „дуел“ (според Д. Чилингиров с огнестрелно оръжие, според Б. Койчев с юмруци) между двама съученици на Димов заради тяхна съученичка, в който той изпълнил ролята на секундант. Мълвата разнесла обаче, че секундантът не бил безразличен към виновницата за събитията.

⁶ По това време гимназията има три отдела — реален, полукласически и класически. Класиците, твърде малко на брой, учат съвместно с полукласиците. Отделно се занимават само по старогръцки език. На реалистите се дава възможност в края на гимназиалния курс да полагат изпит по латински език, за да получат документи за полукласическо образование, ако им се наложи такава необходимост.

ки на ъгъла на ул. „Тетевенска“ (сега „Будапеща“) и бул. „Дондуков“ с вход откъм булеварда (сега те носят № 47).

Първа мъжка гимназия е през оня период водещо по авторитет средно училище в България. Тя единствена притежава правото да провежда частни изпити из цялата страна. Една година след завършването на Димов гимназията отпразнува своя петдесетгодишен юбилей. В уводната статия на учителя Андрей Диамандиев в юбилейната книга, издадена по този повод (София, Държавна печатница, 1929) се казва: „Първа софийска мъжка гимназия се издига като рядък разсадник на науката и културата в млада България. От нейната учителска среда изхождат първите преподавателски сили на новообразуваното Висше училище в София, превърнато впоследствие в университет. . . Тя дава измежду своите възпитаници цвета на българската интелигенция.“ Тук през този петдесетгодишен период се е учил Димчо Дебелянов. Тук са учителствували Тодор Влайков и Стилян Чилингиров, който написал текст за химна на гимназията (музиката е дело на Добри Христов). Някои от преподавателите на Първа мъжка гимназия заемали висши длъжности в Министерството на просветата и отново се връщали на педагогическа работа в нея. Мнозина били автори на книги и учебници, които дълго време обслужвали всички училища в страната. Измежду тях ще открием бъдещи преподаватели в университета или личности, оставили след себе си известни имена. Сред първите ѝ директори са проф. Димитър А. Агура (I. I. 1884 — I. IV. 1885) и Никола Михайловски (I. IV. 1885—20. IX. 1886) — брат на Иларион Макариополски и баща на Ст. Михайловски. Авторитетни ръководители оглавяват гимназията и по времето на Димитър Димов. Директорът Кр. Кръстев е известен като автор на висококачествени учебници по математика, а А. Желязков е написал граматика и христоматия за обучението по руски език.

Димитър Димов имал щастието да бъде обучаван от елитни учители.

Иван Стефанов, учителят по български език, се ползува в училището с голям авторитет. Той работи с много енергия, любов и всеотдайност. Неговите часове протичат като увлекателни беседи. От тях учениците излизат по техни признания със самочувствието на първооткриватели.

Учителят по история Андрей Диамандиев преподава материята си със свобода и ентузиазъм, а Йордан Трифонов, другият преподавател на Димов по история, бил известен учен, автор на голям брой трудове по българска история, някои от които остават единствени и до днес. Той е най-надарената личност измежду учителите на Димов. Носител е на напредничащи идеи. Говори с патос. Показва на учениците си как да мислят научно, като изисква от тях винаги да обясняват причинната връзка между фактите и събитията.

Оригинални личности са учителите Иван Миланов — по география, и Асен Спиридонов — по химия.

Преподавателят по естествена история Андрей Маркович е автор на учебник по ботаника и един от най-добрите учители в гимназията, при когото урокът се научава в клас с лекота и увлечение. Той упорито насажда природонаучното мислене. Приучава към системно и осмислено възприемане на знанието. Вдъхва любов към предмета. Работи и с извънпрограмна материя.

Преподавателят по философска пропедевтика Борис Тричков бил човек фин, с висока култура и прекрасно възпитание. Обладавал дар слово. Изпитвал учениците си под формата на дискусия, подтиква ги да търсят и четат странична литература. Той ръководел същевременно и гимназиалния хор. Бил композитор и много ценен музикален педагог — създал е прочутата музикална стълбица за лесно музикално образование на децата.

Учителите по пение Н. Николаев и П. Рендов са известни хорови диригенти. Христо Берберов, учителят по рисуване и ръчна работа, получил образованието си в Италия. Той станал един от първите преподаватели в Софийско-

то рисувално училище (днешната Художествена академия) след неговото основаване.

Преподавателят по гимнастика Христо Лалев, завършил през 1921—1924 г. Свободния университет, се занимавал и с издателска работа. В течение на 11 години той редактирал детско въздържателно вестниче, в което сътрудничели В. Русалиев, д-р Захари Захариев (член на редакционната колегия), Ас. Златаров, Ст. Чилингиров, Д. Немиров и др. С вестника си „Труд и стопанство“ пък Хр. Лалев преследвал целта да разобличава експлоататорската същност на тютюневия капитал у нас, като се обявял в защита на селянина-производител. Негово издание е също библиотека „Аура“.

В гимназията Димитър Димов продължава да се изиявява като особняк, чужд, „луд“ човек. Той е все така слаб, с грозновата външност, ученическата куртка му стои „като на закачалка“. Яката ѝ го притеснява, поради което постоянно я разкопчава. Извън училището носи (въпреки забраната) цивилен шлифер, към който се е пристрастил⁷ по особен начин. Със своя външен вид, непохватност,⁸ очила със силни диоптри той изглежда малко смешен. Такова усещане събужда и несъответствието между физическите му данни и каубойски увлечения. Затова съучениците му обичат да му се надсмиват и да го провокират. А той е раздразнителен, готов за юмручен бой. В същото време обаче умее да се контролира и въздържа. Не се помни да се е скарвал с някого, да е изпадал в нервност, да е повишавал тон. Подигравките посреща с високомерна и презрителна усмивка. Димов няма увлечението на болшинството към игра на футбол, но е винаги сведущ по въпросите на спорта. Строен, физически здрав и силен, той не взема участие в ежедневните лудории може би предимно поради голямото си късогледство. Сам не буйствува, но стимулира палавщината на другите и никога не ги издава пред учителите.⁹ Външно мълчалив и необщителен, Димов-гимназистът продължава да се отличава със скромност, внимание към другарите и съдържана сърдечност.

В Първа мъжка гимназия Димитър Димов попада в IVа реален клас, който през целия гимназиален курс е пръв по успех за випуска. Състои се от много добри ученици, почти изравнени по успеваемост, но не и по широта на интересите. Сред тях Димитър Димов е едно странно и умно момче, което с нищо не блести. Прави впечатление предимно със солидната си и обширна самоподготовка. Затова не бива да ни учудва фактът, че спомените на съучениците му за неговите прояви по различните предмети са твърде противоречиви. Според проф. Ст. Дюлгеров той показвал най-голям интерес към историята. Според д-р Т. Татеосян разбирал много добре биологията и се увличал от нея. Според Асен Якимов изпъквал най-вече в час по литература.¹⁰ Според Ал. Георгиев въпросите по етика, логика и психология разбирал по-добре от връстниците си. Според инж. Б. Димитров се проявявал като математик и се отличавал особено по физика.

За личност като Димитър Димов такова развитие е съвсем естествено. В годините на гимназията, когато се овладяват основите на знанието, умното и задъл-

⁷ За ходене с неуниформено облекло и непоздравяване на учителите (много вероятно е да не ги е забелязвал поради голямото си късогледство — бел. авт.) поведението на Д. Димов е намалено през учебната 1926—1927 г. по пар. 134, б. „д“ от примерно на похвално с протокол № 49 на учителския съвет от 30. VI. 1927 г. Повишено е с протокол № 54 от 27. XII с. г.

⁸ В четвърти клас на гимназията в час по физкултура пада от лоста и си счупва ръката. Съучениците му от Кюстендилската гимназия, където учи една година, са го запомнили с гипсирана ръка.

⁹ В протокол № 35 от 23. II. 1925 г. е записано, че за лошо държане в клас Димитър Т. Димов се наказва по пар. 180, б. „г“, като поведението му се намалява от примерно на похвално. Повишено е едва през следващата година с протокол № 39 от 22 май.

¹⁰ Б. Койчев забелязал, че Димов се интересува от литература едва когато били в осми клас. Тогава, през междучасията, той често търсел учителя си Ив. Стефанов да се консултира с него.

бочено момче проявява многопосочни интереси, като променя предпочитанията си съобразно с възрастта и в зависимост от някои конкретни обстоятелства в своя живот. Разкривайки пред него тайните си, всяка наука му е давала съответни обяснения за природата, човека и неговото общество. И колкото повече се увеличавали знанията му, толкова по-многобройни и разнородни въпроси са възниквали пред него. Раждало се е убеждението за здравата връзка между факти и явления, толкова различни на пръв поглед едни от други.

През юни 1928 г. Димитър Димов е допуснат до зрелостен изпит с протокол № 12 на Учителския съвет. Издържал изпита с общ успех мн. добър (4,99). Получил зрелостно свидетелство № 2100 от 12. VII. 1928 г. В списъка на учениците, завършили в периода 1. IX. 1903 г. — 1. IX. 1928 г., Димитър Димов е под № 2911 в колоната на реалистите.

Трябва да се изтъкне, че Димитър Димов е възпитаник и на Кюстендилската държавна мъжка гимназия „Н. Рилски“. През 1924 г. бащата на Димов Р. Генев е назначен за директор на кюстендилския клон на Консорциума за тютюни, която длъжност заема една година. Тази промяна в местоработата на Р. Генев очевидно е продиктувана от перспективите на неговата служебна кариера. Не ще е било без значение обаче предложеното му местожителство. В Кюстендил живее сестрата на неговата жена, с чието семейство Геневи поддържат още от дупнишкия период на живота си тесни връзки. По същите причини Димитър Димов ще се върне в този град, свързан с неговото детство, юношество и младост, десетина години по-късно на самостоятелна работа като ветеринарен лекар. Ето защо в края на учебната 1923—1924 г. Димов напуска Първа мъжка софийска гимназия и постъпва в IV в кл. на гимназия „Н. Рилски“ в Кюстендил. В главната книга на класа е записан на 29. V. 1924 г. под № 46. Тук учи до 13. V. 1925 г., след което отново се завръща в София. През изтеклата година показва успех много добър 4½.

И това средно училище, открито измежду първите в страната след Освобождението (през 1878 г.) и играло ролята на идеологически институт в района на югозападната граница на България, има своя богата история, преминала през много перипетии и родилни мъки. То е едно от добре поддържаните учебни заведения в освободена България. Гордее се с именити преподаватели (мнозина от тях са получили образованието си в чужбина) и възпитаници. През учебната 1923—1924 г. и 1924—1925 г. директор на гимназията е Й. Захариев, станал през 1959 г. член на БАН. Измежду непосредствените преподаватели на Димитър Димов следва да се спомене учителката му по френски език Пена Славейкова, внучка на Петко Славейков, дъщеря на сина му Христо. Получила висше образование във Франция, тя се ползувала с авторитета на много интелигентна и интересна жена, силно привързана към професията и учениците си. В Кюстендилската гимназия са учили Станке Димитров (Марек), проф. Й. Иванов, поетът Ем.п. Димитров, художниците К. Цонев, Ив. Ненов, Ас. Василиев и много други видни наши обществени и културни дейци. От 1920 до 1925 г. там е ученик скулпторът Драган Лозенски. По същото време в гимназията учи и художникът Стоян Венев. Под влияние на дошлия в града през 1921 г. Кр. Кюляков, Др. Лозенски и Ст. Венев започват да издават в училището стенвестници (първия — „Прометей“, втория — „Искрици“). Споменавам тези прояви, тъй като те едва ли са останали незабелязани от Димитър Димов. Много вероятно е да са оставили значителна следа в съзнанието на надареното с талант на художник момче, което и тук живее привидно твърде затворено в себе си, откъснато от ученическата маса.

В Кюстендил семейството на Димитър Димов се настанява във втория етаж на къщата на Тодор Сугарев, която и до днес се намира зад градинката на централния площад, ограничена от театъра и пощенската станция. Проф. Здравко Сугарев и Невена Сугарева, деца на хазяите, описват Димов от това време като тихо и мирно

момче, което малко излиза от къщи и не дружи почти с никого. Занимава се предимно с химически опити.

В Кюстендилската гимназия Димитър Димов се оказва в една паралелка със Ст. Кръстев и проф. Досьо Бакалов. Ето как Ст. Кръстев рисува Димитър Димов като ученик в Кюстендил: „При нас Димов се очерта като силен ученик. Интересите му бяха насочени към положителните науки. Беше обзавел в една стая на дома си кабинет по химия и физика. Правеше ми печатление, че неговият кабинет беше по-богат от този на гимназията. Опитите си по физика и химия провеждахме най-напред там. За пръв път при него видях как се получава електрически ток с помощта на химикали. Той ми беше дал едно шишенце с течност, аз го занесох на село и всички там се учудваха как е възможно точността да произвежда ток.“

От тези спомени се вижда, че в Кюстендил Димов продължава усърдно и с увлечение заниманията си с химия. В същност с химията са свързани първите научни интереси на Димитър Димов. Към нея той проявява една дълбока привързаност, която се поражда в прогимназията, владее го изцяло в първите години на живота му. На почвата на тези интереси възниква и голямата му дружба с Борис Койчев, станал професор по биохимия. „С Димов — съобщава проф. Койчев — се познаваме от началото на учебната 1921—1922 г., когато аз се преместих във втори клас на десета прогимназия „В. Е. Априлов“. Той седеше на чина зад мен и по цял час ме разсмиваше. Смееше се и неговата съседка по чин Миланка Славчева. В междучасията и на трудовите седмици водехме възторжени разговори за прочетени юношески романи от Майн Рид и Жул Верн. От това време помня още, че рисуваше много хубаво. Приятели обаче още не бяхме. В първия ден на следващата учебна година Мишо ми довери, че през лятото е започнал да се занимава с химия. А аз бях почнал своите химически занимания независимо от него на 3. IX. 1922 г. Спомням си буквално думите му по този повод: „И-и-и, много се радвам, че и ти се занимаваш с химия. Отсега нататък ще има за какво да си говорим.“

Наскоро след като започнали съвместните си занимания по химия, момчетата си оформили по една специална тетрадка, която Димов нарекъл „Всезнаеща тетрадка по химия“. В нея те вписвали всичко интересно, прочетено в книгите. „Всезнаещата тетрадка по химия“ на Борис Койчев сега се намира в музея на Димитър Димов. Тя съдържа разделите: неорганична химия, органична химия, пиротехника и като добавка малко физика.

„На 13—14-годишна възраст — разказва Б. Койчев — ние с него се титулувахме „алхимици“ и си представяхме, че Средновековието е било най-щастливото време за научна работа и че тогава постоянно ръмвял дъжд, който стимулирал научните дирения. И когато времето ставаше дъждовно, ние се разшавяхме „като дъждовни червеи“, както казваше баща ми, ободрявахме се, изпадахме в особено настроение за химически упражнения. В нашите занимания безспорно имаше елемент на забавление, защото те заместваха игрите ни, но в тях ние влагахме преди всичко сериозност и целенасоченост, а също така и много романтика.“

С любов и увлечение се заемат младите химици да проникнат в тайните на тази наука. Блязни ги и перспективата да се проявят като учени-изследователи и откриватели. Проф. Койчев си спомня за едно „изобретение“ на Димитър Димов на „ново дезинфекционно средство“ — попивателна хартия, натопена в йодова тинктура, — което той разнасял между чиновете и предлагал на другарите си. Един съученик обаче духовито посочил недостатъка на изобретението — така постоянно ще те боли, макар и по-малко, докато „по стария начин“ ще намажеш рапата, ще те заболи и ще ти мине.

Колко дълбока следа са оставили тия ранни пориви в съзнанието на момчетата, говори фактът, че те са вече професори, когато решават да напишат заедно книга „Увеселителна химия“, предназначена за най-младите поклонници на хи-

мията — т. е. за момчета на оная възраст, на която самите те са започнали своите химически занимания. Тя била предвидена като ръководство за химически опити. Между другото трябвало да съдържа рецепти за приготвяне на бенгалски огньове, ракетни смеси, искристи бомбички и др. Вероятно като образец са имали „Домашна лаборатория“ от неизвестен автор, над която са прекарали много часове от 13—14-годишна възраст. На тази книга те не гледали сериозно, но за тях тя била много занимателно четиво. Затова по-късно направили безуспешен опит да я издирят, за да я предлистят за удоволствие. „Увеселителна химия“ Димитър Димов и Борис Койчев замислят като паметник на своето приятелство, но не осъществяват намеренията си. Топлината на спомена за първи вълнения и стремежи, породени от досега с науката, отстъпва пред съзнанието, че ще станат смешни, ако сега се заловят с такава работа.

През лятната ваканция между трети прогимназиален и четвърти гимназиален клас Димов вече чете първи том на учебника на Зах. Караогланов, който бил предназначен за студенти-химици. По сведения на Борис Койчев в шести и седми гимназиален клас много ги въодушевявала книгата „Основи химии“ от Менделеев, издадена в Санкт-Петербург през 1903 г. Особено силно въздействие им оказвали портретите на знаменити химици, отпечатани на страниците ѝ. Учудвала ги тогавашната руска химическа номенклатура.

Освен към химията в училищните си години Димитър Димов проявява интереси и към физиката. Според проф. Койчев в прогимназията той едва ли е отделил специално време за изучаване на физика. Извънпрограмната му работа по тази дисциплина е свързана преди всичко със следните прояви. В училище „Априлов“ била организирана работилница за учители по предметите от втора група, в която те изработвали необходимите за обучението уреди. Вероятно дирекцията е взела решение за тази работа да бъдат привлечени и някои ученици. Така към края на трети прогимназиален клас се обособява нещо като кръжок по физика, в който влизат и двамата приятели. След приключването на учебните занятия най-добре изработените уреди били показани на специално уредена изложба. С работата на кръжока били запознати и група полски учители, дошли на посещение в училището. Всичко това ентусиазирило Димитър Димов, Борис Койчев и още едно-две момчета, които продължили да работят под ръководството на Р. Джумаданова и след завършването на учебната година. За по-особено внимание, насочено към физиката, говори фактът, че през лятото, предшествуващо шести гимназиален клас, Димов изучил цялата материя по физика, предвидена в гимназиалния курс. А през учебната 1926—1927 г., в седми клас на гимназията, учителят по физика Ив. Славов препоръчал на учениците си кръжока на един преподавател на име Иванов, Благарин, дошъл като емигрант от Русия, където бил доцент по физика. Този кръжок провеждал сбирките си в сградата на Трета прогимназия на ъгъла на ул. „Шести септември“ и „Граф Игнатиев“. Темата му била „Измерителни единици и измерителни методи“. Димов и приятелят му Б. Койчев посетили 4—5 занимания. Проф. Койчев не разбрал защо след това кръжъкът преустановил работата си. Според него и двамата с Димов много съжалявали, тъй като сбирките протичали при голям интерес, пък и отношението на ръководителя към кръжочниците ги ласкаело и въодушевявало — с тях той се държал като университетски преподавател към студенти. Пак на проф. Койчев дължим следния любопитен факт от биографията на Димитър Димов. „След хубавата пролет на 1924 г. — разказва той — изведнъж настъпиха дъждовни дни. Отидохме у нашия съученик Ангел Гендбеше направил майсторски от оптичeskата част на детско кинце. Излязохме на двора. Взехме вода от една локва, сложихме капка от нея на стъклце и наблюдавахме движението на амеби или чехълчета. Вероятно това е било първото микроскопиране на бъдещия морфолог Димитър Димов.“ Увлечението на Димов в

практическата физика подчертава в спомените си и Ас.Генадиев: „Димов и Чирпанлиев (друг техен съученик — бел. авт.) ми взеха едно динамо и не ми го върнаха. Това беше по-скоро един магнет от автомобил, с който произвеждахме ток. Били сме тогава ученици в четвърти или пети гимназиален клас.“

За солидната подготовка, която Димитър Димов получава по химия и физика в училищните години, можем да правим заключение и от две негови писма до Б. Койчев, които му е написал като студент във Ветеринарно-медицинския факултет: „Изпитите ни са от 1 до 15 февруари. Изобщо физиката и химията ми се виждат много банални, сигурно за това, че през времето, когато бях в гимназията, се занимавах прилежно с тях“ (13.І. 1930 г.); „Изпита по химия мина много забавно... Имаше невероятно глупави отговори“ (8. II. 1930 г.).

В прогимназията започва историята с „лабораториите“, така характерна за биографията на Димитър Димов. Тези лаборатории,¹¹ които Димов си урежда от твърде ранна възраст при домашни условия, са ярко доказателство за творческото отношение към знанието още при първото съприкосновение с него на една надарена и податлива на бързо развитие и усъвършенствуване човешка същност. Предполага се, че първата от тях е създадена на ул. „Кракра“ № 11а (сега ул. „Димитър Поляпов“). Това е квартирата, в която се настанява семейството на Димитър Димов при преместването си от Дупница в София през 1919 г. Нея Димитър Димов урежда съвместно със сина на собствениците, няколко години по-голям от него. Благодарение на своя по-напреднал в училището нов приятел момчето, дошло от затытнения провинциален град, надниква в тайните на науката. Затова страстта да се добие със собствена химическа лаборатория и рискът, на който се подлага заради нея, купувайки я за един златен наполеон¹² през есента на 1922 г., когато в трети прогимназиален клас са започнали да изучават новия предмет химия и семейството се е настанило в друга квартира — на ул. „Априлов“ № 6 — са обясними. Тази (вече само негова) лаборатория Димов разполага вероятно в таванското помещение на къщата. За нея още си спомнят някои от съучениците му. „Когато го викахме с Чилингиров да ритаме топка на близката поляна — разказва Ангел Рангелов, — той казваше, че ние се занимаваме с глупости и се уединяваше в лабораторията си.“ Пак тази лаборатория, в която междувременно вероятно се създават и други „раздели“, има пред вид и Борис Димитров (син на Венцеслав Димитров, учителя им по математика в гимназията): „В прогимназията Димов се появи като талантливо момче. На тавана на къщата, където живееше, си беше направил една електрическа инсталация, която ми произведе поразително впечатление. Натискахме тук-там някакви бутони, вследствие на което светваха различни лампи. Беше нещо много оригинално.“ Трета поред е вероятно лабораторията, която Димов си урежда в Кюстендил. Четвъртата според Борис Койчев може би е просъществувала за кратко време в една таванска стая на ул. „Бенковски“ през учебната 1925—1926 г. Петата, остатъци от която са запазени, Димов започнал да събира като асистент във Ветеринарно-медицинския факултет. За шеста поред можем да считаме голямата лаборатория, която бе намерена в дома на писателя и която ще бъде показана в бъдещата експозиция на неговия музей. Тя съдържа около 550 банки с химикали и лабораторна стъклария, а също така над 350 предмета, свързани със заниманията му по физика, електротехника, радиотехника, астрономия, фотография и др. Според Б. Койчев лабораториите на Димитър Димов (с изключение на последната) са били краткотрайни. Майка му, която не само не пренятивала научните занимания на сина си, но ги е стимулирала, си-стемно изхвърляла събраните от Димов химикали, поддавайки се на паническият страх от взрив или отравяне. Димов е на около 30 години, когато занася у Б. Кой-

¹¹ За „лабораториите“ на Д. Димов вж. по-подробно Е. К. Ив. и н. о. в. а. За автобиографичната основа на „Ахилесова пета“. — Пламък, 1975, кп. 8, с. 147.

¹² Вж. разказаното от Д. Чилингиров в цит. книга със спомени, с. 537.

чев петата от лабораториите си с молба да я укрие някъде. На физическите му опити тя обаче не пречи, защото не виждала в тях опасности за него. В биографичните си бележки за Димитър Димов (вж. сб. Български писатели. Биографии. С., 1973, с. 456) Кр. Куюмджиев пише: „Малкият Фауст обичал да се занимава при червена светлина.“ По този повод Б. Койчев дава следните обяснения: „Само веднъж ми се похвали, че през нощта е правил опити при червена светлина. Струва ми се обаче, че това беше плод на неговото романтично въображение. Едва ли майка му ще го е оставила да се занимава през нощта с лабораторията си, още повече, ако тя е била на тавана. Пък и при червена светлина е трудно да се наблюдават резултатите от извършените опити.“

Освен от химия, от физика и електричество (в значително по-малка степен) още в прогимназията Димов се интересува от зоология и ботаника. Според Б. Койчев особено влечение към зоологията не е имал.¹³ Разказът на Вл. Германов¹⁴ за животните, които по-големият му брат, той и Димов отглеждали в двора на къщата, отразява по-скоро любопитството на всяко дете в тази възраст към животинския свят. Освен това и трите момчета в случая са стимулирани и покровителствувани от бащата на Германов — ветеринарен лекар, основател на завода „Кабюк“ около Шумен. Той обичал да общува с децата. Бил издал албум за домашните животни и подарил един екземпляр от него на Мишо. Споменът на проф. Койчев¹⁵ за решението да напишат с Мишо съвместен обемист труд под заглавие „Фауната на подкововидното блатце“ говори по-скоро за амбицията на малките приятели да се проявят като учени, отколкото за по-специални интереси към зоологията като наука.

Към ботаниката Димов насочва вниманието си по-определено в четвърти гимназиален клас. По преценка на Б. Койчев ботаниката го е занимавала повече от зоологията, но интересът му бил сравнително краткотраен (обхванал първите един-два класа на гимназията) и той не успял да навлезе много в тази материя. Б. Койчев разказва: „По ботаника Мишо се поведе от мене. Аз бях много увлечен в нея още в първи прогимназиален клас. Мога да кажа, че сп. „Природа“, което излизаше под редакцията на Георги Христович (негов основател и дългогодишен редактор) от 1893 г., събуди у Мишо интересите към природоописателните науки. По наше време Христович беше вече починал, но „Природа“ се знаеше все още като „списанието на Христович“. То съдържаше всичко в областта на естествознанието: зоология, ботаника, ловно дело, геология, минералогия, обща биология. По-късно в него се появиха и статии в областта на химията, но те вече не ни задоволяваха — ние бяхме надхвърлили тяхното ниво.“ За интересите на Димитър Димов към ботаниката и биологията безспорна заслуга има и преподавателят А. Маркович.

Интересите си към природоописателните науки Димов пренася от прогимназията в гимназията. Те се поддържат предимно от книгата на Пизета „Историята на естествознанието от Аристотеля до XX в.“ — едно четиво, което Димитър Димов и Борис Койчев поглъщат с голямо настръхване. Тази книга излязла на български език в 120 стр. през 1907 г., преведена от проф. Ст. Консулов, като безплатна премия на сп. „Природа“ за тринадесетата му годишнина. Двамата приятели, редовни абонати на това списание, понякога ходели в редакцията му, за да си купуват запазени стари броеве и премиални брошури. Вероятно по този начин са се сдобили с посочения превод на Консулов.

¹³ Трябва обаче да се изтъкне, че като преподавател в новосъздадения Пловдивски университет на Димитър Димов се налага да води за известно време курса по зоология. Тогава вече той отделя време за системни и задълбочени занимания с тази наука, която го увлича твърде много.

¹⁴ Вж. пос. статия на Ек. Иванова в сп. „Пламък“.

¹⁵ Вж. Ек. Иванова. — Пламък, 1975, кн. 8, с. 147.

Още едно пристрастие на Димов датира от годините на прогимназията — фотографията. Практическата му работа в тази област обаче трябва да се отнесе към гимназията, когато в средата на седми клас получава подарък от родителите си фотоапарат. Не оставява фотографията и в университета. В едно от писмата му до Б. Койчев от тези години четем: „Полището си купи апарат и също прави снимки. Дадох му моя статив. Като направим с него снимки, ще ти изпратим и ние“ (10. IV. 1931 г.). До края на живота му фотографията остава едно от неговите любими занимания.

Влечението към астрономията, характерно също за целия бъдещ живот на писателя, се откроява по всяка вероятност едва в гимназията. Единствен от съучениците му от гимназиалния период от тази наука определено се интересува Павел Константинов (починал като студент), с когото Димов имал близка дружба. Вероятно е той да го е импулсирал в това отношение. Но с конкретни данни за развитие на интереси и занимания в тази област не разполагаме. Знае се само, че в зрялата си възраст е проявявал учудващи астрономически познания, че със собствения си телескоп (който е запазен) е наблюдавал при ясно време от прозорците на жилището си на ул. „Кр. Сарафов“ пръстените на Сатурн и дълбоко развълнуван от космическата панорама, която се откривала пред него, прекарвал безсънни нощи, изпълнени вероятно с научни размисли и романтични видения.

Интересен в биографията на Димитър Димов е фактът, че в училище той не привлича вниманието с особени познания и възможности по литература. Посредствен ученик по този предмет обаче никога не е бил. Първите две години на прогимназията завършил с оценка добър (4), третата с много добър (4²/₃). И в гимназията успехът му е между добър и много добър: в IV клас — 3²/₃, в пети клас — 4²/₃, в шести клас — 4, в седми клас — 5, в осми клас — 4. Само отделни прояви, в същност твърде обикновени, са направили впечатление на съучениците му в часовете по литература. Проф. Койчев си спомня, че при учителката Ек. Кимрянова, която оставила у своите питомци много добри впечатления, Димитър Димов прочел през януари 1923 г. пред класа съчинението си на тема „Как посрещнах Коледа“. Това Б. Койчев схваща като първата публична проява на бъдещия писател. Съчинението му направило впечатление с гладкия си и лек стил, с майсторски проявена духовитост, с умението на автора да присмехулствува и над самия себе си. Според него съчинението се харесало и на другите ученици. Никой от тях обаче не е запомнил този случай. По отношение на гимназията единствен от съучениците му Асен Якимов счита, че съчиненията му по своя стил и маниер на изпълнение надхвърляли възможностите на средния ученик. Според него това правело впечатление и на учителите им Ив. Стефанов. Понякога той отбелязвал тази особеност на Димовите писмени работи, но не я подчертавал, пазейки учениците си от вредна самомнителност. Близко до това виждане е разказаното от Д. Чилингиров в спомените му за Димитър Димов.¹⁶

А какво е четивото на бъдещия писател в областта на художествената литература? От ранна възраст той проявява жив интерес към произведенията на литературата — основна характерна черта за домашната атмосфера, в която момчето расте и се формира. Непосредствено участие в този процес вземат широко разпространените детски списания и вестници, с които е израсло поколението му: „Картинна галерия“, „Светулка“, „Детска радост“. Особено първото от тях. В юношеската си възраст Димов се увлича от приключенска литература. Оттук идват и „каубойските“ му пристрастия, над които неговият съученик Г. Чирпанлиев се надсмива, изобразявайки го в запазени и до днес шаржове и карикатури. Изгълтал е и много от наводните книжни пазар на столицата след Първата световна война брошури с криминално четиво. Под тяхно влияние се подписва с

¹⁶ Вж. цит. книга със спомени, с. 543.

името на „крадеца на милиони“ Боби Дод.¹⁷ Но в същото време обича и търси творби на световната класика.^{17а} В гимназията, под влияние на настъпващата зрелост и на преподавателя Ив. Стефанов, изборът на художествено четиво се канализира. Според Ст. Топалджиков там сред учениците се разпространявали произведенията на руската класическа литература. Достоевски проникнал в техните среди главно чрез едно издание на негови събрани съчинения, осъществено от изд. „Игнатов и синове“. Много се търсела и поредицата „Мозайка от знаменити съвременни романи“. Проф. Койчев твърди, че в последните класове на гимназията Димов проявявал определено предпочитание към френската литература, която усилено четял предимно в български преводи. Допаднал му според него романът „Климат“ от А. Мороа. Забавлявал го „Мишеллина и любовта“ от четирима автори — Пол Бурже, Жерар д'Увил, Анри Дюверноа и Пиер Беноа. За тази книга Димов му е говорил с удоволствие. Присвоил си и името на главната героиня — върху стара повредена снимка от 1927 г., която проф. Койчев откри в дома си, Димов се е подписал Мишелин. Поразително впечатление като студент му направила „Градината на мъките“ от Октав Мирбо. В годините на университета много харесвал и „Тайфун“ от Джоузеф Конрад. Около това време в едно писмо на Димитър Димов, изпратено от С. Марково, Пловдивско, до Борис Койчев, се споменава „Брат ми Ив“ от Пиер Лоти.

При тези данни изглежда малка вероятността първите литературни опити на бъдещия писател да се отнасят към ученическия период. И все пак попадаме на някакви указания. Асен Генадиев например си спомня, че в трети прогимназиален клас Димов написал стихотворение. За писателски прояви в гимназията свидетелствува единствено Ст. Топалджиков — когато били в седми клас, Димов му чел свои разкази с пикантни полукриминални истории, които държат в напрежение. Ст. Топалджиков счита, че Димов мислел да даде за печат тези разкази в подлистник на някакъв вестник. Според него за създаването им са играли роля както първите литературно-творчески напори у младия Димов, така и известен материален стимул, подхранван от тогавашната практика всеки младеж, успоредно с ученето в гимназията, да припечелва по нещо според възможностите си. Тогава още Димов споделил с Топалджиков намерението си да се заеме с „нещо сериозно“. Вероятно му се е доверил, подтикнат от факта, че по това време сам Топалджиков съчинявал роман. Това са всички данни, с които разполагаме за ученическите литературни опити на Димитър Димов. Ето защо, когато излиза от печат романът „Поручик Бенц“, доста от съучениците му посрещат с насмешка амбицията на автора да става писател.

В посочените спомени за Димитър Димов Д. Чилингиров съобщава,¹⁸ че в седми и осми гимназиален клас всички интереси на Димов отстъпили място на предметите по философска пропедевтика — психология, логика, етика и естетика. Това потвърждава и проф. Б. Койчев, като уточнява, че след лятото на 1926 г., т. е. в началото на седми гимназиален клас, Димов дошъл в училище много променен. Отказвал да рисува карикатури на учителите. Загубил постепенно интерес към химията. Започнал най-напред да изучава психоаналитичното учение и по-късно минал към философията изобщо. Борис Койчев дълго настоявал пред него да му обясни на какво се дължи всичко това. Едва след повече от една година Димов му доверил следното. През лятото на 1926 г. той летувал заедно с вуйчо си Иван Харизанов и двете си братовчедки на „Св. Константин“ край Варна (сега курорт „Дружба“). С тях била и Н. Г., приятелка на Р. Харизанова. Той се влюбил в нея, но тя останала безразлична. Димов бил категорично убеден, че неспособна да сподели неговата любов я правели заподозрените от него хомосексуални отношения между двете приятелки. Когато Б. Койчев му възразил, че привеле-

^{17, 17а} Вж. цит. книга със спомени, с. 534, 535.

¹⁸ Цит. книга, с. 542.

ните от него факти са недостатъчно доказателство за едно такова заключение, Димов промърморил някакво възражение като „Разбрах, разбрах...“. Към преживяванията на Димов през тази лятна почивка ни връщат и спомените на неговия братовчед Милко Харизанов: „Летуването беше много приятно и интересно. Запесоохме грамофон — рядкост за времето, танцувахме. Една вечер Мишо изчезна. Търсихме го дълго в голяма тревога. Показа се, че се е усамотил на една скамейка край морето и там заспал...“ Посветените в тази история лесно намират обяснението ѝ — Н. Г. била по-възрастна от Димов и съвсем естествено не му е обръщала внимание. Важното в случая е, че това събитие в интимния живот на Димитър Димов насочва към отговора на въпроса, защо именно психоаналитичното учение става за него мост между природоописателните науки и философското четиво. Очевидно той се е надалял чрез фройдизма да придобие познания по сексуалния въпрос. Проблемите на човешкото поведение обаче се оказват много по-широки и сложни и младежът, несвикнал с едностранчивото и повърхностно обяснение на явленията, съвсем логично навлиза в дебрите на философското познание. Обективно погледнато, новият интерес на Димитър Димов е плод на цялостното задълбочено и многостранно развитие на неговата личност. Борис Койчев си спомня, че в един втори разговор за настъпилата в интересите му промяна Димов изразил схващането, че на човек са необходими разнообразни познания, вкл. и по философия. Разбира се, не е без значение и ролята, която са изиграли за това преориентиране авторитетните му учители А. Маркович и Б. Тричков. Първият препоръчвал на учениците си библиотека „Натурфилософско четиво“, редактирана от проф. Ас. Златаров и съставена по образец на популярната френска библиотека „Philosophie scientifique“. Тази поредица намерила широко разпространение сред гимназиалната младеж. Според проф. Койчев тя станала „настолно“ четиво за Димитър Димов.

Борис Тричков пък разпространявал из класовете си „Малка философска библиотека“, редактирана от Ив. Йотов, бивш негов колега в Първа мъжка гимназия, който учителствувал по това време в Ямбол. Някои от брошурите ѝ били посветени на Бергсон. Оттук главно произтичат интересите на Димов към това философско направление, намерило израз във втората му печатна статия „Възродената метафизика“. В същност в учението на Бергсон тогава Димов не се задълбочил много. Прочел препоръчаната литература, написал статията и го изоставил. Това било за него една временна насоченост. Едва ли у Бергсон е търсил обяснение за своите вътрешни сътресения. Трябва да се имат пред вид обаче и други две обстоятелства, по силата на които вниманието на Димов е било привлечено от това направление във философията. Между последователите на Бергсон, който придобил популярност у нас след Първата световна война, са Ив. Саръилиев и Ем. п. Димитров. Ив. Саръилиев, завършил философия в Париж, където слушал лекциите на самия Бергсон, бил до 1920 г. (когато е избран за доцент по история на философията в Софийския университет) учител в Първа мъжка гимназия. Когато Димов става гимназист, следите от неговата дейност в училището са били вероятно още пресни. Ем. п. Димитров пък, когото Веса Харизанова лично познава и много високо цени, е напуснал току-що преподавателската си длъжност в Кюстендилския учителски институт, когато през пролетта на 1924 г. семейството на Димитър Димов се установява за кратко време в този град. В Кюстендил Ем. п. Димитров издал през 1923 г. книгата си „Естетиката на Бергсон“, с който труд става в началото на следващата година частен доцент в Софийския държавен университет по сравнителна история на литературата.

Що се отнася до фройдизма пък, трябва да се има пред вид фактът, че възникнал в края на XIX в. като специфичен метод и теория под названието психоанализа, превръщайки се постепенно в своеобразна философска и идеологическа система, която бързо прониква в целия свят, той стига върхната точка на своето

разпространение в България през 20-те и 30-те години, за да засенчи популярни идеологически течения, като ницшеанството, бергсонизма, прагматизма и др. И още нещо — първите фройдишки публикации у нас са дело на Ив. Кинкел, един от най-главните представители на това учение в България, който дори направил опит да доразвие фройдизма и получил за това признанието на самия Фройд по пътя на личната кореспонденция с него. А майката на Димов и съпругата на Кинкел са близки приятелки. Всички тези фактори безспорно обуславят един по-специален и по-траен интерес на Димов към това учение.

Някои литературни критици подозират влияние на О. Вайнингер, Шопенхауер, Ницше върху автора на „Поручик Бенц“. Увлечения на Димов в ницшеанство не са направили впечатление на проф. Койчев. За Вайнингер той счита, че не е можел да произведе впечатление на Димов в годините, когато е писал „Поручик Бенц“. „Ние се възмущавахме от него — съобщава той — още на 19-годишна възраст. Той не беше за нас, защото още тогава го бяхме вече надраснали.“ А Шопенхауер едва ли е импонирал на жадния за всестранни познания и склонен към материалистическо мислене младеж.

Разбира се, не може да се каже, че в гимназията Димов е чел сериозна философска литература. Четивото му е популярно, макар и поставено на научна основа. Но от тия първоначални знания по пътя на системното и страстно дирене на големите житейски истини в сферите на философията той стига през годините до извода, че само марксистическата философия е в състояние да даде пълно обяснение на жизнените факти и явления, на техните взаимни връзки и зависимости.¹⁹

През 1923 г., в началото на шести гимназиален клас, Димитър Димов и приятелите му Борис Койчев и Павел Константинов стават членове на основаното от ученици на Втора мъжка гимназия младежко просветно д-во „Наука и изкуство“, от чиито среди излизат редица учени: проф. Димитър Димитров — археолог, проф. Живко Ламбрев — биолог, проф. Любомир Ванков — филолог, проф. Стефан Христов — физикохимик, проф. Борис Койчев — биохимик, Димитър Димов и др. В първа мъжка гимназия се знае, че този кръжок, наречен от членовете му дружество, съществува, но официално не е утвърден. И тъй като тогава незаконните събирания се преследват, кръжочниците първоначално търсят подслон извън гимназиалната сграда. Те се събират най-напред в един частен дом на ул. „Раковски“ и ул. „Рачо Димчев“ у семейство Мъжкаррови. Това става през есента на шести гимназиален клас. „По-късно — разказва проф. Койчев — събирането там стана неудобно и ние започнахме да правим сбирките си в стаите на училището, което се помещаваше на ул. „Витошка“ и ул. „Цар Аспарух“.“ Отначало ни оказваха гостоприемство. После събирането там ставаше все по-трудно и по-трудно. Много и много съботни следобеди (сбирките ни ставаха винаги в този ден) сме си изгубили напразно, чакайки разрешение да направим събирането. Неведнъж сме си отивали, без сбирката да се е състояла. Покровителствуваха ни само двама учители от Втора мъжка гимназия. Единият преподаваше, струва ми се, физика и се казваше Козарев, а другият, Костов — естествена история. Може би още докато сме били в седми клас и определено в началото на осми клас съвсем ни отнеха възможността да използваме сградата на гимназията. Веднъж, след като дълго чакахме, отидохме на края на града. Сбирката си направихме върху една могилка сред акациевите дръвчета. Когато по-късно съм разпитвал бивши ученици от Втора мъжка гимназия къде ще да е била тази могилка, те ми сочат двора на сегашната математическа гимназия. Помня, че сме се събирали и в дома на Павел Константинов, председател на д-вото, на ул. „Удово“ № 3 — къщата е запазена. Всеки случай не съм уверен, че в осми клас е станало сериозно заседание на кръжока. Навярно по същото време интересът на членовете е отслабнал и поради това, че

¹⁹ Вж. писмото му до проф. Д. Марков. Д. Д и м о в. Събрани съчинения. Т. V, С., с. 420.

едни бяха току-що завършили гимназия, а други като мене и Димов постъпваха в осми клас и бяха претрупани с уроци.“ Вероятно по повод квартирните неуредици и разпадането на кръжока един от неговите членове Борис Мончев, вече студент, помества в пресата (може би във в. „Мир“) малка статия, озаглавена „Младежко движение“, с апел за подкрепа на младежките самоинициативи от такова естество. В нея се казва: „Целта на този кръжок е да даде на своите членове едно хармонично умствено и духовно-естетическо развитие.“

Проф. Койчев е запазил свои бележки за дейността на д-во „Наука и изкуство“ през учебната 1926—1927 г. с най-общи перспективи за бъдещата 1927—1928 г. Написани са през лятото на 1927 г., след завършването на седми гимназиален клас. От тях се вижда, че дружеството имало широка програма и обединявало хора с различни интереси. То наброявало 13 членове, шест от които влизали в настояществото и контролната комисия. Посочени са и отговорниците на различните сборки според това, на каква научна област ще бъде посветен рефератът. По тематика изнесените през изминалата учебна година общо 13 реферата (от тях три встъпителни) са групирани така: по химия — 4, по физика — 1, по естествена история — 3, по литература — 2, по история — 1, по технология — 1, по астрономия — 1. Прави впечатление, че в списъка на лекторите Димитър Димов не фигурира. Проф. Койчев обяснява, че през декември 1925 г. Димов прочел своя встъпителен доклад (прието било новите членове да се включват в състава на дружеството, след като изнесат встъпителен доклад) из областта на химията — темата му не се помни. През пролетта на идущата година или през следващата учебна година трябвало да докладва за получени от него кристали от кадмиев сулфат, но не изпълнил задължението си. Срещу името на всеки един от членовете в перспективния план за осми клас на гимназията Борис Койчев е посочил в каква научна област ще се занимава. На литература са се спрели трима, на математика — 1, на политическа икономика и социални науки — 1, на астрономия и философия — 1, на естествени науки и география — 1, на биология — 1, на индустриална химия — 1, на химия и физика — 1, на химия — 1. За Димитър Димов е отбелязано с мастило „химия“, поставена е скобка и в нея съюзът „и“. По-късно с молив е написано „психология“. „Значи — разсъждава Б. Койчев — през лятото на 1927 г. той още не е смее да ми признае, че е променил интересите си. Като се върна от лятната си почивка, ми каза: „Пиши химия, пък после ще видим.“ След това се е спрял на психология. Но освен встъпителния той не изнесе друг доклад пред кръжока. Причина за това стана може би и следното събитие. След като свършихме седми клас, управата на кръжока се зае от родозащитници. Те решили да изключат Димов, мене и П. Константинов, който беше демократ по убеждения със склонност към обществена дейност. Веднъж П. Константинов срещнал Ст. Стефанов, член на управата, и го запитал защо са ни изключили. Получил отговора: „Не сте вече членове на кръжока и нямате право да се интересувате.“ Казал му още: „Вие искате да превърнете кръжока в парламент.“ П. Константинов се беше разгневил на тази мотивировка, а ние с Димов много се забавлявахме с нея. Димов беше съобщил за тази аргументация на своя братовчед Бързачки, който следваше право. И той намери обяснението за твърде „оригинално“. Огорчение тази история не ни причини, защото и без това не искахме да имаме нищо общо с родозащитници, пък и двамата с Димов не бяхме склонни към политически пререкания.

Литературен кръжок по времето на Димов в гимназията не функционира, освен ако за такъв може да се смята редколегията на сп. „Ученически подем“, в която в същност Димов не участва. Той е само сътрудник на вестника. А в „Наука и изкуство“ е прочетен един единствен реферат по литература — за Шекспировия „Крал Лир“. Но по това време Димитър Димов вероятно вече е напуснал кръжока. Освен това по време на участието си в него не е проявявал интерес към литературните въпроси, които се разискват тук.

Издаването на вестници, списания, библиотечни поредици през втората половина на 20-те години у нас е мода, наложена от нуждите на времето. Тя естествено навлиза широко и в българското средно училище като средство за насърчаване на ученическата активност. В протокол № 57 от 10. IV. 1928 г. на педагогическия съвет на Първа мъжка гимназия се казва: „Особено отбелязваме грижите, дадени от гимназията за създаване специално ученическо списание „Ученически подем“, първо засега по рода си у нас, което е встъпило в четвъртата си годишнина. . . “ Списанието започва да излиза по предложение на учениците от випуска на Димитър Димов, когато те са в пети гимназиален клас, като периодически литературно-научен и хумористичен лист, който ще дава допълнителни познания по логика, естетика, история, география, литература и др. В редакционната колегия влизат ученици от Първа мъжка гимназия и ученички от Втора девическа гимназия. Техен ръководител е преподавателят по български език Ив. Стефанов, който отговаря за списването и разпространението на изданието и има задача да подпомага и насърчава неговите основатели и редактори. В „Ученически подем“ могат да сътрудничат всички ученици. През интересувашите ни години по страниците на това списание срещаме имената на Чудомир Кръстев,²⁰ Борис Койчев, Владимир Аврамов, Л. Романски, Хр. Коджейков, П. Диневков, Дим. Димов, Ив. Апостолов, Сп. Мулешков и др. Със свои статии участвуват и някои учители. Така например кн. 1 на „Ученически подем“ за г. IV, 1927, се открива със статията „На „Ученически подем“ и подемниците му“ от Борис Тричков. В нея авторът разглежда ученическото списание като неоспорим факт за положителните промени, настъпнали след войните за ученическата младеж. А в кн. 4, 1928, г. IV, на уводно място е поместено „Писмо до „Ученически подем“ от Ст. Чилингиров. То започва така: „Изпращам тия няколко думи за ученическото списание „Ученически подем“, което аз смятам за едно от най-добрите списания от този род.“ Според писателя „началото вдъхва големи надежди“. Но той предупреждава своите млади приятели, че само природните заложби не са достатъчни, за да ни издигнат върху троновете на величието. Необходимо са труд и самокритичност.

Списвано на една завидна висота, „Ученически подем“ бързо става популярно издание и сред учениците от другите гимназии. Очертава се перспективата то да се превърне в орган на цялата ученическа младеж в България. Тези успехи вълнуват педагогическия съвет, който на своите събирания не пропуска да обяви благодарност на ръководителя му Ив. Стефанов. Според Д. Чилингиров „Ученически подем“ излиза в течение на 7—8 години. След това бива заменен от в. „Струя“ под редакцията на Емил Шекерджийски и ръководството на учителя по английски език.

В биографията на Димитър Димов „Ученически подем“ заема специално място. В кн. 4 (м. II), г. IV, 1928, е публикувана първата печатана статия на бъдещия учен и писател — „Подсъзнателното в художественото творчество“. Статията е написана с амбиция и възможности за задълбочено мислене. Отразва едно солидно отношение към знанието и усвоен маниер за теоретично изследване. Прави впечатление, че първата научна статия на Димитър Димов третира въпроса за художественото творчество и неговата психологична основа. Тя показва един двустранен интерес — към философията и литературата. Сочи, че по това време Димов изпитва влияние на фройдизма и познава добре съзидателя на това учение и неговите критици. Д. Димов приема психоаналитичната теория за изкуството, макар да се отнася към нея сдържано, критично и да не споделя нейните крайности. Позовава се и на Бергсон.

²⁰ От випуска на Дим. Димов. В осми клас Димов и Чудомир Кръстев учат в една паралелка. Следвал медицина. Починал като стажант-лекар от костно-ставна туберкулоза. Бил рядко надарена личност. Още като студент публикувал в наши и чужди списания свои научни трудове.

В кн. 5—6 (за март—април) през същата 1928 г. срещаме втората статия на Димитър Димов: „Възродената метафизика“. Тя е доказателство за интересите му в областта на философските учения на Фройд, Ницше, Бергсон, Кант. Посветена е на възродените от А. Бергсон идеи на традиционната метафизика. Изградена е върху отрицанията на Кант като критик на метафизиката и новото ѝ утвърждаване от Бергсон.

Първата „публична“ изява на Димитър Димов в областта на науката става обаче няколко години по-рано. Тежненията му към научна работа, амбицията за обществено утвърждаване в областта на знанието завладяват Димитър Димов твърде рано. Но в гимназията те вече добиват по-определен и целенасочен характер. И още в началото на четвърти гимназиален клас Димов и неговият съученик Б. Койчев решават да издават ръкописно списание. Кориците изработил Димов. Заглавната е оформена с надпис: кн. I. Научен преглед (Научно-популярно списание). Редактори: М. Димов, Б. Койчев. 15 ноември 1923 г. На задната е отбелязано — цена 1 лв. Върху вътрешната страница на задната корица са посочени 7 „печатни грешки“. Съблюдаван е „правописът на Омарчевски“ — „ѣ“ и „Ѣ“ в края на думите не са употребени. Осемте страници от тетрадка малък формат са изписани от Б. Койчев с помощта на индиго, тъй като „списанието“ започва да излиза в 3—4 екземпляра. Б. Койчев е запазил, по негово предположение, най-вероятно последния екземпляр.

Броят се открива с две статии: „История на земята“ (по И. Берти) от М. Димов и „Сеизмограф“ от Б. Койчев. Това са най-ранните „публикувани“ статии на двамата бъдещи учени. Д. Димов се е подписал и под едно съобщение, озаглавено „Йодоформът като лечебно средство“. Останалите три „научни съобщения“ („Вулканизиране на каучука“, „Продължителност на живота у микробите“, „Полезни земетресения“) не са подписани. Стилът им обаче е до такава степен уеднаквен, че днес проф. Койчев трудно може да определи кое е писано от него и кое от Димов.

„Научен преглед“ излиза в един единствен брой. Редакторите са принудени да преустановят издаването му, тъй като съучениците им не проявили интерес към него. Успели да продадат само един брой и сами се учудили на този, който го купува.

Всички съученици на Димитър Димов са единодушни по отношение на способностите му и обичат му да рисува.²¹ Това е неподлежащата на съмнение дарба, с която той завладява вниманието на децата от класа с постъпването си в училище „Априлов“.²² Неговите съкласници от прогимназията са смятали, че той ще се посвети на изобразителното изкуство. Невена Чавдарова, от паралелката на Димов, разказва: „Спомням си, че веднъж в нашия клас дойде художникът Борис Денев във връзка с някакъв свой експеримент. Тогава Димов направи много интересна и оригинална композиция. Трябваше да нарисуваме също и силует на дете върху черната дъска. Мишо се справи със задачата много добре.“ Съпругата на покойния съученик на Димов Стоян Камилев е чувала от мъжа си, че в прогимназията Мишо рисувал еднакво добре и с двете си ръце. Правел карикатури с лявата и после с лявата ръка. Когато ги изрежели и наложили една върху друга, контурите им съвпадали съвършено.

В прогимназията Димов станал известен с участието си в училищните забави с концертно рисуване, което тогава е на мода. При това той рисувал ловко и бързо, в пълен синхрон с музикалния съпровод, без предварително поставени контури.²³ Д. Чилингиров е запазил в своя архив програма на утро, което Въздържа-

²¹ Подробности вж. у Е. К. Иванова. Рисунките на Димитър Димов. — Литературен фронт, бр. 31, 1974.

²² Вж. спомените на Д. Чилингиров в пос. книга, с. 531, 532.

²³ Пак там, с. 540.

телното д-во е уредило на 17 юни 1923 г. в салона на прогимназията. Под № 7 в нея е обявено участието на Димитър Димов с концертно рисуване.

Развитието на Димитър Димов като художник отразява моменти от съзряването и формирането на личността му. От малкото запазени негови рисунки може да се заключи, че първият и най-траен обект за изобразяване на младия художник е богатият, разнообразен и тайнствен живот на природата, отразен в неговите пейзажи. Едновременно е съзрявал и интересът му към човека и човешките типове, което насочва опитите му в областта на портрета. Влечението му към портретната рисунка отбелязва първите творчески изблици в резултат на натрупани наблюдения и размисли за вътрешния свят на човека и неговото битие. Твърде рано духовният му поглед е започнал да открива човешките слабости и пороци и се е спирал при проблемите на взаимоотношенията между хората в техния обществен живот. Така се ражда карикатуристът Димитър Димов. В карикатурите на 13—14-годишното момче вече съзираме една изострена чувствителност към обществените явления и проблеми. Ако търсим в стигналите до нас негови рисунки духовната биография на писателя, бихме усетили първата голяма травма, която войната е нанесла върху неговата детска душа.

В тези основни насоки се проявяват търсенията му на художник и в годините на гимназията с тази разлика, че жартата на една съдбовно преследвана цел е вече останала в миналото. Запазен е само навикът, решаваща е ролята на конкретния подтик. Преобладаващо място в упражненията му по рисуване в училищната среда заема карикатурната скица — на учители или съученици. Вдъхновението на карикатуриста обаче секва при първо по-дълбоко сътресение в интимния свят на младежа. Става въпрос за разказаня вече случай, който се превръща и в повод за преориентирането на Димитър Димов от природоописателните науки към проблемите на философията. Но за разрыва му с карикатурата има вероятно и други фактори. Той е свързан и със съзнателното му откъсване от обществения живот в името на науката. И в широкоизвестното си писмо до съветския литературовед Д. Марков, и в незавършения си роман „Ахилесова пета“ Димитър Димов признава, че влечението му към науката е отклонило неговото внимание от обществените проблеми и движения. В стремежа си да си осигури научно поприще в студентските си години Димитър Димов се разделя напълно с рисуването. Придобитите вече умения и способностите му в тази област му служат по-късно единствено в преподавателската работа. Като доцент и професор той онагледява своите лекции с чудесни многоцветни рисунки на черната дъска.

Един от най-интересните въпроси, които възникват пред нас, когато проследяваме ученическия живот на Димитър Димов, пък и цялата му биография, е как се създава общественно-политическата страна на неговата личност. При нашия писател този процес е бавен, сложен, противоречив, но в общи линии протичащ върху една доминираща демократична основа. Той има своите сериозни прогресивни предпоставки още в ранното детство на писателя — малкия тютюнорботнически градец с неговата мизерия и борби, войните, в които четиригодишното дете загубва баща си, и последиците от тях, Яне Сандански (близък родственик на семейството по майчина линия) и неговата дейност. Какви условия му предлага в това отношение ученическата среда? Обстановката в десета прогимназия е следната. Най-ярка личност сред преподавателския колектив тук е класната му наставница Николаина Кротнева. Нина Николова Благоева става учителка в десета прогимназия „В. Е. Априлов“ през 1919 г., току-що завършила Физико-математическия факултет в София. През същата година тя свързва живота си с младия офицер, неин съгражданин, Георги Сл. Кротнев. В обстановката на революционен кипнеж у нас след Първата световна война семейство Кротневи работи всеотдайно в тогавашната военна организация на БКП под непосредственото ръководство на нейния Централен комитет. Във връзка с атентата в черквата „Света Неделя“

Николина Кротнева била застреляна в жилището ѝ на 16 април 1925 г. пред очите на невръстния ѝ син, а Георги Кротнев бил убит неизвестно къде пак около тази дата. Роден педагог, Кротнева се ползувала с любовта на своите ученици. С тях тя е внимателна и грижовна, а в същото време принципна, възискателна и строга. Ресpekтира ги още със своята външност — красива е и облечена винаги изискано. Проявява към децата жив интерес, способност да се сближи с тях и има амбиции за дейност на високо професионално ниво. В книгата за атестации на учителите от десета прогимназия „Априлов“ след направени им ревизии в клас, запазена в държавния архив, са вписани пет рецензии за работата на Кротнева във втори и трети клас през 1921 г. Изцяло положителни, те подчертават много добрата ѝ теоретическа подготовка, методическите ѝ и педагогически умения. По време на своя краткотраен педагогически стаж Николина Кротнева се проявява и като прекрасен и много тактичен комунист-възпитател. По спомени на Д. Чилингиров²⁴ под нейно ръководство в класа им бива основано „Училищно д-во при II„в“ клас за подпомагане на бедните ученици“. В този клас преобладаващото мнозинство са деца от заможни семейства, някои от които били известни с богатството си. Между тях обаче имало и бедни ученици. Това, пък и цялата обществена атмосфера налага преподавателката да възпитава децата в дух на демократизъм и социален хуманизъм. Борис Койчев например разказва за нейната забрана учениците да си носят закуска в училището. А Д. Чилингиров си спомня доклада „За бедността и богатството“, който той изнесъл по нейно поръчение пред класа. Като разглеждат дейността на своята учителка през погледа на собствената си зрелост и в светлината на станалите по-късно събития, нейните ученици след много години си дават обяснение на някои от проявите ѝ, които на времето са ги интригували. Проф. Б. Койчев казва: „Н. Кротнева ни продаваше „тухлички“ — малки жълти билетчета по 1 лв. Преди 5—6 години един стар комунист ми каза, че по този начин тогава партията събирала средства за построяване дом на БКП. Какви обяснения ни е давала учителката, не помня.“ А проф. Ст. Дюлгеров изтъкна друг подобен случай: „Веднъж се готвехме да направим екскурзия. Всеки трябваше да даде определена сума. Класната ни наставница обясни подробно за какво ще се използват парите, само за предназначението на 1 лв. от единичните суми не можахме да разберем. Някой се обади по този повод и тя го наказа.“

В такава атмосфера на обществена активност се открояват първите интереси и прояви на Димитър Димов от колективно естество. Той е член на дружеството за подпомагане на бедните ученици от втори „в“ клас. Става и подпредседател на първата управа на въздържателното д-во „Въздържание“, основано на 15. I. 1923 г. като трета секция на ученическото въздържателно д-во „Борба“ при Първа софийска мъжка гимназия, и е деен участник в работата му. В края на 1923 г. или в началото на следващата 1924 г. Димов влиза в скаутската организация. Остава да членува в нея и когато се премества в Кюстендил. През лятото на 1925 г. организацията провежда в София джамборе (събор). В продължение на десетина дена скаути от цялата страна лагеруват в района северно от Астрономическата обсерватория в съседство с Цариградското шосе (сега бул. „Ленин“). Димов пристига с кюстендилската скаутска организация. Съучениците му от Първа мъжка софийска гимназия го виждат на кинопреглед, отразяващ моменти от това джамборе, показан много ясно как смешно яде парче диня. Наскоро след джамборето обаче той напуска организацията, защото проникващите в нея реакционни политически тенденции започват да остават очевидни.

В гимназията поривите на Димов към обществена дейност постепенно сековат. Вниманието му приковава научното знание. Според Д. Чилингиров²⁵ той про-

²⁴ Вж. с. 536, 537 на цит. книга.

²⁵ Вж. цит. книга със спомени, с. 541.

дължава да членува 1—2 години и в гимназиалното въздържателно д-во „Борба“ но интересът му е вече предимно научен. „Воздържателното д-во „Борба“ — пояснява Чилингиров — не се задоволяваше само с това неговите членове да изнасят само реферати с въздържателна тематика. Тук се правеха и доклади на общокултурни теми. Понякога за докладчици бяха канени и учители.“ При това положение лесно можем да си обясним съдържанието на запазената от Д. Чилингиров бележка:²⁶ „Да купя на Мишо: Алкохолният въпрос 3 лв., Извор на израждането 2 лв., Алкохолът и работничеството 2 лв., Алкохолът в нашите нрави 5 лв., Алкохолното зло 5 лв. . Всичко 17 лв.“ Но не бива да отбягва от вниманието ни и фактът, че интересуващите го научни проблеми са свързани със социалния живот на човека.

Научните интереси отдалечават гимназиста Димитър Димов от политическите проблеми на неговото време. Но за това безспорно допринася и обкръжението му. Неговият съученик Алекси Георгиев разказва: „С политика в гимназията не сме се занимавали. В класа нямаше обособени партийни групировки. Едва след Девети септември разбрахме, че двама от съучениците ни са клонели към леви убеждения.“

В Кюстендилската гимназия обаче Димов се среща с една друга обстановка. След Първата световна война в кюстендилските училища настъпва голям революционен подем. В края на 1920 г. учениците от Кюстендилската мъжка гимназия стачкуват два пъти. Около това време бил уволнен учителят по френски език в гимназията Хр. Дамянов, защото публично опровергал протестантския сказчик пастора Павел Мишков, че заблуждава гражданите с ненаучни факти. През октомври 1921 г. хора на ВМРО убили министъра на войната Ал. Димитров, а на 4 и 5 декември 1922 г. върховистите окупирали Кюстендил и учебните занятия били прекратени. Й. Захариев разказва, че когато на 15. IX. 1922 г. бил преназначен от директор на Кюстендилската девическа гимназия за директор на мъжката гимназия в същия град, заварил там непозната за него картина на ученически живот. Под влияние на унизителния за България Ньойски договор учениците се били ориентирали към съществуващите тогава в България партийни и други групировки и конфликували помежду си на политическа основа. В училището имало комунисти, земеделци, легионери, кубратисти, толстоисти и др. На 1 май 1923 г., разказва той, на излет на гимназията анархистите играли хоро в черни блузи, прикривани до този момент под облеклото.

Взпитаниците на Кюстендилската гимназия вземат дейно участие в революционното младежко движение. Съвсем рано тук се организират марксистически кръжоци, разпространява се марксистическа литература. Пробива се светъл път в една атмосфера на закостенялост, религиозен дух и суеверия, национализъм, реакционност и мракобесие. Влиянието на комунистите се засилва много след окръжния събор на партията, свикан в Кюстендил през 1923 г. На него присъствуват Ст. Димитров, К. Петров, Дашин и други видни партийни функционери. Във връзка с това в читалището става вечеринка. Възвод войници стрелят срещу сградата. Има ранени и убити. Събитието предизвиква бурен протест сред гражданството и учениците.

През годините 1924—1929 в Кюстендилската мъжка гимназия се откроява ярката фигура на Димитър Каляшки — безспорен първенец, ученик с големи математически способности и широки литературни интереси, обладаващ „дар слово“ и особена любознателност по отношение на чуждите езици. Под влияние на комунистическата партия и марксистическата литература, на фона на бурните, изпълнени с остри класови борби 1923, 1924, 1925 г., този богато и всеотдадно надарен човек израства като истински народен трибун, за да влезе по-късно в редиците на най-

²⁶ Вж. цит. книга със спомени, с. 543.

изтъкнатите дейци на нашето революционно движение. Железен характер, отличен организатор и масовик, прекрасен другар, той е една от най-светлите фигури на това движение. Завършил гимназията през 1929 г. като неин първенец, Димитър Каляшки е почти връстник на Димитър Димов. Когато четете биографията му, свързана с революционната история на неговата гимназия и Кюстендилския край, човек неволно отправя мислите си към страниците на „Ахилесова пета“. Димитър Димов несъмнено е изпитал освежителния полъх на борбената атмосфера в Кюстендилската гимназия. Кратковременният му престой в това училище обаче, младата му възраст, изолираността му от колектива не са му позволили да вникне по-дълбоко в същността на нещата. Но събитията са оказали върху него своето въздействие и то ще изплува на повърхността на съзнанието след много години, оплодено от жизнения опит и новите идейни позиции на писателя.